

Әбдиман Г.

Қазақ және қытай романдарындағы әжелер бейнесі (М. Әуезовтің «Абай жолы» және Цао Сюециннің «Қызыл сарай түсі» туындыларына салыстырмалы талдау)

Абдиман Г.

Анализ образа «женщины-матери» в казахской и китайской литературе

Abdiman G.

A comparative analysis of the image of «mother-woman» in the Kazakh and Chinese literature

Берілген мақалада автор қытай және қазақ әдебиеті танымындағы «әйел-ана» образына салыстырмалы талдау жасай отырып, екі халықтың әйелдерінің таным-талғамын, көзқарасын, сезімін, психологиясын, сан иірімді ерекшеліктерін тануға мүмкіндік беріп, көркем әдебиеттегі «шығыс әйелдері» концептісін дәлелдейтін ұғым-түсініктер сипатына жан-жақты талдау жасаған.

Түйін сөздер: роман, ана образы, салыстырмалы талдау, типтік образдар, ұлттық болмыс.

В данной статье автор делает сравнительный анализ образа «женщины-матери» в казахской и китайской литературе, всесторонне рассматривая понятия аргументирующие «концепт восточной женщины» в художественной литературе и дающие возможность понять многосторонние особенности, чувства, психологию, взгляды, мировоззрения женщин двух народов.

Ключевые слова: роман, образ матери, сравнительный анализ, типичный образ, национальный характер.

In this article, the author makes a comparative analysis of the image of «mother-woman» in the Kazakh and Chinese literature, comprehensively considering the idea of «concept eastern woman» in fiction and make it possible to understand through the multilateral features, feelings, psychology, attitudes, worldviews of a women of two nations.

Key words: novel, image of mother, comparative analysis, a typical image, the national character.

**ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ҚЫТАЙ
РОМАНДАРЫНДАҒЫ
ӘЖЕЛЕР БЕЙНЕСІ
(М. Әуезовтің «Абай
жолы» және Цао
Сюециннің «Қызыл
сарай түсі»
туындыларына
салыстырмалы талдау)**

Әр халықтың әйел-анаға деген көзқарасы арқылы олардың қоғамдағы орны да өзгеше. Қазақ және қытай әйелдері ерте заманда қандай болған? Оның ішінде отбасын қадір тұтып, айнала-ортасына ақыл айтқан әйел-аналар қандай болған? Ол көркем әдебиетте қалай көрініс тапқан? Осы сұрақтарға жауап іздеп көрейік.

Қазақ және қытай халықтары бір материкте орналасқан көрші ел тұрғындары болғандықтан, күнделікті өмірде, тұрмыс-тіршілігінде, салт-дәстүрінде, тіпті ой-санасында ұқсастықтары көп. Екі халықтың әйел-аналарын салыстыру мақсатында өз замандарының заңғар жазушылары Мұхтар Әуезов пен Цао Сюециннің асқақ шығармалары «Абай жолы» романындағы ұлы ақынымыз Абайдың әжесі Зере мен «Қызыл сарай түсіндегі» бай әулеттің әжесі Цзя әжейдің образдарының сомдалуын көркемдік тұрғыдан салыстыруды мақсат тұттық. Бұл екеуі де ауқатты әулеттің тірегі, жөн көрсетушісі және ақыл мен даналықтың иегері.

Замананың заңғар жазушысы Мұхтар Әуезовтың «Абай жолы» эпопеясында жүзге таяу әйелдер бейнесі сомдалған. Жазушы қазақ қоғамындағы әлеуметтік өмірді жан-жақты ашып көрсетуде сол қоғамдағы әйел-аналар алар орынды айқындауға айрықша көңіл бөлген. Ұлттық ерекшеліктердің біршама сипатын арулар мен аналар болмысынан тапқан. Белгілі кейіпкерлерді мінездеу арқылы типтік образдар сомдаған. М. Әуезовтің көркемдік әлемін терең зерттеген академик З. Қабдолов: «... Зере – әжелердің үлгісі; салқынқанды, сарабал, сабырлы ақыл иесі Ұлжан – аналардың үлгісі; «сылдырлаған шолпысы әлдеқандай былдырлаған тілмен» бар сыры мен назын Абайға ғана құпия баян ететін «ақ еті таңдай аппақ» ару Тоғжан – алыстан арайлайтын қол жетпес арман секілді махаббат таңының үлгісі; әні – сәніне, сәні әніне астасқан асыл, аяулы Әйгерім – жас жігіттің нақ сүйер сұлу жарының үлгісі...» [1, 53 б.], – деп М. Әуезов эпопеясындағы әйелдер образдары галереясының әсемдік әлемін ашып береді. Ол қазақ әйелдеріне тән асыл қасиеттердің барлығы Әуезов бейнелеген әйелдер бейнесінде тұнып тұрғанын тап басып таниды.

Цао Сюечиннің «Қызыл сарай түсі» романы қытайдың атақты төрт романының бірі екені белгілі. Өз заманында көп сынға

да алынып, қошеметке де бөленген роман. Әйел образын сомдауда хас суреткерге тән шеберлік танытқан жазушы қытай әдебиетінде көрнекті орынға ие. Романдағы жүзге тарта әйел кейіпкерлердің ішінде Цзя әжейдің бейнесі айрықша орын алады. Цзя әжей қажетті нәрсенің бәріне ие, бойында бақытты әйелдің ішкі және сыртқы дүниесі айқұшақ табысып жатқан әйел. Ақылына көркі сай, сонымен қатар, басына қонған бақдәулетін ой елегінен өткізе алатын санасы биік жан. Ақыл мен сұлулыққа кезкелген адамның қол жеткізуі мүмкін емес, бұл – туа бітетін ерекше қасиеттер. Ал ой-сананың дамуы адамның жеке еңбегі мен ыждағатына, оның маңдайына жазылған тағдыр мен жазмышқа байланысты. Ғажайып көріністер сарайының қыздары тек осы тұста ғана Цзя әжейге дес берді. Олар сұлу да ақылды, дарынды да көрікті болғанмен, маңдайларына бармақтай болса да бақ бұйырмаған.

Цзя әжей – Цзиньлиннің гүлденген заманының әйелі, Жунго гуны Цзя Дайшаннің әйелі, Цзя Шэнь, Цзя Чжэн мен Цзя Миннің анасы. Цзя әжейдің төркіні Шэ әулеті мен барған Цзя әулетінің байлығын жазушы: «阿房宮, 三百里, 住不下金陵一个史 – Афангун сарайы 300 ли бола тұрса да, Шэ әулетінің дәулеті симастай» немесе «不假, 白玉堂金作 – Цзя әулетінде жалған нәрсе жоқ, ақ нефриттен сарай соғып, алтыннан ат жасаған» [2, 29 б.], – деп баяндайды.

Әрине «Қызыл сарай түсі» романының бас кейіпкері іспетті сан ғасырлық аксүйектіктен жаралмағанмен, М. Әуезов кейіпкері – Зере әже – өз заманының, өз ұлтының өмір салтына сай, өзіндік сән-салтанаты бар текті әйел. Ақылымен, ұлағатты тағлымымен, имани тазалығымен де көненің көзіндей, асылдың өзіндей аяулы әже үлгісіне айналған Зеренің шын аты Тоқбала болыпты. Ел аузындағы әңгіме бойынша «Тоқбаланың Зере аталу себебі былай: Тоқбаланың әке-шешесі ежелден алтын өндірген Бақыршақ маңайын мекен еткен. Тоқбала ұзатыларда атасы Теңізбай немересінің мұрнына алтын сырға тақтырып, мінген атының алдыңғы екі аяғына күміс білезік салғызыпты. Тоқбаланың жасауында алтынмен апталған, күміспен күптелген басқа да дүниелер көп болса керек. Ертеде қазақтар алтыннан соғылған дүниені зер деп атаған. Өзгеше дүние-жабдықпен түскен келінді, ел оның таңсық көрінген мұрын сырғасына қарап, Зере атандырыпты». Бұл оның шыққан жерінің де, келген жерінің де текті әулеттен екендігіне бір мысал.

Ал енді аса бай әулеттен шыққан, аксүйек тұқымының, әрине, жөні бөлек. Цзя әжейдің оның генетикалық тұрғыдан жас кезін көз алды-

на елестететін Баоюй мен Дайюй сияқты өзіне тартқан сұлу немерелері бар. Цзя әжейдің мінезі ашық-жарқын, жасы келсе де жастармен отырып көңіл көтергенді ұнатады, себебі бала кезінде ол да бір үйдің еркесі болған.

Цзя әжей Баоюй десе ішкен асын жерге қояды, оның себебі Баоюй «通身的气魄很像他爷爷» – түр-сипаты атасынан аумай қалған. Цзя әжей Чинсюйгуан ғибадатханасында марқұмның рух тыныштығына арнап дұға оқытқанда, Чжан даос Баоюйді көріп: «哥儿的这个形容身段, 言谈举动, 怎么就同当日国公爷一个稿子! – Мырзамыздың мына келбеті, сөзі мен жүріс-тұрысы сол кездегі Гогунның көшірмесі сияқты ғой! – дегенде, Цзя әжей: 正是呢, 我养这些儿子孙子, 也没一个像他爷爷的, 就只这玉儿像他爷爷. – «Дәл солай, менің баққан ұлдарым мен немерелерімнің ішінде біреуі де атасына тартпаған, тек осы Баоюй ғана атасына тартқан» [2, 209 б.], – деп жауап беріп, өзін-өзі ұстай алмай, еріксіз көзіне жас алады. Дүниеден өткен жұбайын еске түсіргенде, Цзя әжей жұрт алдында көз жасын көл қылады. Соған қарағанда, Цзя әжей мен оның жұбайы Цзя Дайшан арасындағы сезім адал болғанға ұқсайды.

Мұхтар Әуезовтың әйел бейнесін сомдауға басты назар аударғаны романның беташар сәтінен-ақ байқалады. Соның бірі – жұртына қадірлі, ізгілікті ойдың иесі Зере әженің әйел-анаға тән нұрлы бейнесін ашуда автор үлкен көркемдік ізденістерге барған. Эпопеяның басталған сәтінен-ақ әже мен немере арасындағы еркелік пен мейірімділік көріністерінен ақылды әже, тентек немере арасындағы көзге көрінбес ыстық ықыласты танимыз. Бұған әжесінің мүкіс тартқан құлағын Абайдың өлеңмен үшкіруі, кәрі әженің осы үшкіруге пейіл ерекшелігін суреттейтін сәттер куә. Күлкі астарында ізгілік, мейірім шарпысып жатқан жай бар. Бұл – далалық дарқан мінездің иесі, көшпелі өмір-тұрмыстың берекесін де, қиындығын да көрген әженің немереге деген мейірім кеңдігі.

Ал отырықшылық өмір салтын ұстанған Цзя әжей – қалалық қылықты да қызықты өмір салтын кешкен адам. Ол – кербез, сулулық пен әдемілікті айыра білетін талғампаз, өмірге деген қызығушылығы бар, тамақтану мен киіну мәдениетінен хабары мол бекзат әйел. Сонымен қатар, шай церемониясын терең біледі. Өзі тек Цзюньлаомэй шайын ішіп, денсаулығына аса көңіл бөледі, тіпті шай қандай сумен делгендігіне де мән береді. Ол сурет өнеріне де қатты қызығады, сондықтан да оның бөлмесінде Мин дәуірінің атақты суретшісі Цю Шичжоу-

дың «Қос сұлудың бейнесі» атты суреті ілінулі тұр. Оның үстіне Цзя әжей драма мен музыканы сүйеді, ай бейнесін сүйсініп тамашалағанды ұнатады. Аспанда жаңа туған айды көріп: «如此好月，不可不闻笛 – Бұндай сұлу ай туғанда, сырнай тыңдамасақ бомайды» [2, 541 б.], – дейді (Оның музыкаға деген эстетикалық талғамы да ерекше, «就铺排在藕香榭的水亭子上，借着水音更好听 – Лотос жұпары мұнарасына орналасақ, музыка судың дыбысы арқасында одан да жағымды болып естіледі» [2, 284 б.], – дейді ол Сичунның сурет салуын басқарып, Баоюйге бөлме безендіруді, Фэнцзиеге жібектердің түрлерін айыруды үйретеді.

Ал Зере әженің тәлімі мен тәрбиесі өз өмір-салтына тікелей байланысты. Ол немересі дала-лық тағылықтың куәсі болған сәтте айқын көрініс береді. Қодар мен Қамқа оқиғасын көріп жаны ауырған Абай екі анасына мұңын шаққандай болады. Осы сәттегі каталдық пен қатыгездікке куә болған бала көңілдің әже мен анадан таяныш табуы – осының белгісі. Талай оқиғаның куәгері болған әулие әже уақыт салған жара сүйікті немересінің жүрегіне мәңгілік таңба қалдырмауын сұрап, жаратқанға жалбарынады: «– Иә, Құдай, зар тілегім болсын, Бейуақыттағы тілегім. Осы қарашығыма әкесінің ит мінезін бере көрме!... Тасбауырлығын бере көрме! Иә, жасаған!». Жүрек сыздатар аянышты өлім Зере әженің де жанын арпалысқа салып, осы сөздерді айтқызса керек. Катал тағдыр құрбандарына осы бір оқшау өлімді тілемегендей кейіп танытады. Бұл жайды зерттеуші А. Нұрқатов: «Әрі баласы Құнанбайдың тасбауырлығынан түңілген, әрі Абайдың болашағын ойлап, егіле тілек айтқан кәрі әженің осы бір сөздерінде қаншалықты мейірбандылық, ізгілік бар. Зере ел татулығын ойлайды. Ол өз айналасына, ұрпақтарына да осы сезімді дарытып отырады. Осы бір ізгі қамқор ана сондықтан да жұрттың бәріне қымбат» [3, 57 б.], – деген пікір арқылы тұжырымдайды.

Иә, Цзя әжей де өзінің сексен жасы үшін көпті көрді. «өмірдің өзі – мектеп» демекші, Цзя әжейдің басынан кешкендері оның адам өмірінің мәні жайлы көп тәжірибе жинақтауына себеп болды.

Басшылықта Цзя әжейдің идеологиясы ілгерінді болды. Ол адамды қабілетіне сай қолдану, майданы жіберіп, ірісін ұстау (知人善任, 抓大放小) принципі қолданды. Немере келіні Цин Кэчин қайтыс болғанда Цзя әжей келіні соңғы сапарға аттандыру рәсімдері мен көңіл айтушыларды күту қызметін Фэн цзиеге тапсырады. Осыдан біз Цзя әжейдің бір істі атқарған-

да, уақытша билікті мықтылау басқа бір адамға жүктей білетінін байқаймыз. Осы арқылы ол биліктің қандай болатынын, істі, қызметті қалай атқаруға болатынын тәжірибе жүзінде басқаларға үйретіп отырады. Сонымен қатар, әулетті билеуде, Ғажайып көріністер бағының бөлмелерін немерелері мен келіндері арасында үлестіруде, күтуші қыздарды басқарып, тәртіпке салу, сырт келбетінен бастап, зеректігі мен ақылына мән беріп, оларды әулет мүшелерін күтуге үлестіруде аса шеберлек танытуына қалай таң қалмасқа?

Мұхтар Әуезов романындағы Зере – өз басшылығын тікелей емес, жанама түрде атқаруды міндет тұтқан қазақ әйелі. Эпопеяда әрбір заманның бұрылысында Зере ел ішіндегі жақсылы-жаманды оқиғаларға өз пейілін білдіріп отырады. Өз баласы Құнанбайлар тобының билікпен емес, биліктің күшімен ағайыны Бөжейдің ата жұртын тартып алуын іштен тына қостамайды. Құнанбайлардың Бөжейге дүре салғанын естігенде: «Жанашырлық жақсының ары еді. Ардан кеткен екенсің, түгі. Қуарған неме, оны несіне қақсап отырсың, бала-шағаның көзінше?», деп осы хабарды жеткізген Жұмағұлды сөйлетпей, тиып тастайды» [4, 109 б.]

Ана тілегі – ағайын арасының бірлігі. Құнанбай мен Бөжей қайта табысып, елдескендігі ұзағынан болуын қалап, берекелі бірлікке шақырады. Тіпті баласы үшін, іштен шыққан ұлының қатыгездігі үшін, бауырында өскен Бөжейден кешірім сұрағандай: «Қарағым, бауырың суып, қатыбас болып кетпедің бе? Балам сен едің де, анаң мен емес пе ем?», – деп, іштегі ойды астарлап жеткізеді» [3, 149 б.]

Қытай әдебиеттанушылары Ли Шэнчжан мен Ли Шэнгун: «Қызыл сарай түсі» романындағы Цзя әжей Жунго сарайының символы. Бекзадалық өмір, абырой, өнегелі бедел, бақ, әулетте аса жоғары құрметке бөлену адамға мейірім мен ақыл-ой, батылдық пен іскерлік, еп пен икем сияқты қасиетті дарытады, Ол феодалдық әулет тәртібінің сақталуының рухани сүйеніші іспетті, Цзя әжей Жунго сарайында бір шаңырақ астында ғұмыр кешкен төрт ұрпақ саулық пен ұзақ өмір, даңқ пен мәртебеге, бақ пен берекеге, қошемет пен құрметке бөленгендігінің символы болды» [5], – дейді.

Цзя әжейдің бойында кемшіліктер де аз емес. Ол өзінің бала тәрбиесінде жіберген кемшіліктерін мойындайды. Себебі ешбір баласының туған еліне және императорға адал қызмет етіп, Гогун дәрежесіне ие болған әкесі Цзя Дайшанның ісін жалғастыруға ақылы да, парасаты да жетпеді, тіпті әкесі императордан өздері үшін мұрагерлік-

ке сұрап алған Гогун дәрежесінен де айырылып қалады. Бұл – Цзя әжейдің жіберген бірден-бір қателігі. Бала тәрбиесіне аса мән бермей күнделікті тіршілік пен сән-салтанатқа ден қойған аса мәртебелі ханым, ұрпақтар сабақтастығын ұмытқандай. Сол жіберген кемшілігін немерелер тәрбиесімен жөндегісі келген Цзя әжей, білгені мен көргенін құлақтарына құйып, тәлім-тәрбиесін немерелеріне берді, бүкіл назарын соларға аударып, жақсы мен жаманды айыру, үлкенге құрмет, кішіге ізет, салт-дәстүр, рәсім жасау, бірін қалдырмай үйретуге тырысты. Бұл, әсіресе, Цао Сюечин дүниеден өткен соң Гао Э мырза жазған «Қызыл сарай түсі» романының жалғасында анық байқалады. Егер сексенінші тарауға дейін Цзя әжей тек көңіл-көтерумен болса, кейінгі тарауларда әулет басына түскен қиындықтармен күресумен болды. Әрине, бұл оның денсаулығына әсер етпей қойған жоқ.

«Абай жолындағы» Зере ескілікті ертегі, жыр-аңыздарды да көкірегіне түйіп өскен зерделі жан. Ескіліктен жеткен есті сөзді білмекке құмар немересінен аяп қалары да жоқ, берері де мол. Шерлі ақын Қожабердінің өлеңдері мен «Жұпар қорығы» ертегісін немересіне естен кетпестей жеткізеді. Автор Зеренің аузына халықтың заманалық жәдігерлерін бекерден-бекер салып отырған жоқ. Тарихилық негізі бар оқиғалар, де-

регі шыншыл дүниелер – Абайдың жан-дүниесін еліте отырып, ой тереңдігіне жетелеуші. Көкірек көзі ашық, халық мұрасымен сусындап өскен Зере Абайдың кітапқа құмарлығын құптайды: «Қарағым, осының ақыл. Ішкен мен жегенге мәз боп, мойны-басы былқылдап, ақылдан да, өнерден де кенде боп жүрген бай баласы аз ба?» – деп ақылға ақыл қосады» [4,151 б.]

Қазақ әйелінің аса ақылды болмысын танытатын бейне – ұлы ақынымыз Абайдың әжесі Зере деп білеміз. Зере – иісі қазақтың бар әжесінің жиынтық бейнесі. Бойындағы бар мейірімі мен ақыл-парасатын немересіне дарытып, дұрысты дұрыс деп, бұрысты бұрыс деп танып, әділдік пен ақиқатты бірдей ұстап, ел іргесінің сөгілмеуін жаратушыдан тілеуші болып суреттелген Зере әже біздің ұғымымызда қазақ әйел-анасының символы болып есептеледі.

Қос елдің әдебиетінде бейнеленген әжелерді ортақтастырып тұрған «тартылыс күші» олардың ұрпақ жалғасының мәңгілігіне деген ұлы мейірімінен нәр алады. Олар – өз заманымен ғана өмір сүрмеген, келешекке, келер ұрпақ кеңістігіне көкірек көзімен ой жіберген аналар. Екі елдің аса көрнекті жазушылары ұлт болмысының тектілігін таныту үшін осындай әжелердің асыл бейнесін сомдаған. Бұл қос әдебиеттің де кейінгі үлгілерінде дәстүрге айналды.

Әдебиеттер

- 1 Кабдолов З. Әуезов және оның көркемдік әлемі. – Алматы: Жазушы, 1986.-56 б.
- 2 曹雪芹. 红楼梦. <http://www.readred.com/wp-content/uploads/2011/01/hongloumeng.pdf>
- 3 Нұрқатов А. Мұхтар Әуезов творчествосы. – Алматы: Жазушы, 1965. -398б.
- 4 Әуезов М. Жиырма томдық шығармалар жинағы 3-т. – Алматы: Жазушы, 1979. - 424 б. 李生占, 李成功. 浅谈贾母的人物形象 [2011年10月7日] http://www.hlmyj.com/html/201110/420_2.html

References

- 1 Z. Kabdолоv әуезов zhane onyң көркемдік әлемі. – Almaty: Zhazushy, 1986. 56-b.
- 2 曹雪芹. 红楼梦. <http://www.readred.com/wp-content/uploads/2011/01/hongloumeng.pdf>
- 3 A. Nұrқatov Mұhtar әуезov tvorchestvosy. – Almaty: Zhazushy, 1965. -398b.
- 4 M. Әуезov Zhiyрма tomдық shyғarmalar zhinary 3 m – Almaty Zhazushy 1979 -424 b.
- 5 李生占, 李成功. 浅谈贾母的人物形象 [2011年10月7日] http://www.hlmyj.com/html/201110/420_2.html